

ВНДООЕОУ

ISSN 1840-149X

ВАСКРШЊИ БРОЈ 92 ❖ ГОД 81 ❖ 2024

САБОРНИК ЕПАРХИЈЕ ЗАХУМСКО-ХЕРЦЕГОВАЧКЕ И ПРИМОРСКЕ

САДРЖАЈ:

Мр Раде Булајић СТАРОЗАВЕТНО ПОИМАЊЕ БРАКА.....	5
Карл-Хајнц Олиг ИСТОРИЗАЦИЈА ТИТУЛЕ МУХАМЕД КАО АРАПСКОГ ПРОРОКА	21
Јеромонах Мардарије Ускоковић ПОЗДРАВ СТРАНЦА РУСИЈИ И БЕСАРАБИЈИ	45
Дражен Тупањанин ПОСТ	61
Протојереј Марко Гојачић СПОМЕНИК МИТРОПОЛИТУ ЛЕОНТИЈУ РАДУЛОВИЋУ ЗАХВАЛА И БЛАГОДАРНА ХЕРЦЕГОВИНА.....	83
Мср Лазар Радан ХЕРЦЕГОВАЧКА МИТРОПОЛИЈА ЗА ВРИЈЕМЕ РЕЖИМА БЕНЈАМИНА КАЛАЈА – ПОКУШАЈ СТВАРАЊА НОВОГ КУЛТА У ХЕРЦЕГОВИНИ.....	101
Његош Вељанчић ИЗБОР ГАВРИЛА ДОЖИЋА ЗА ПАТРИЈАРХА СРПСКОГ	115
Протонамесник др Борис Фајфрић ИСТИНА О ПРАЗНИКУ ПРЕНОСА МОШТИЈУ СВЕТОГ НИКОЛЕ.....	125
Марко Вучинић БЈЕЛУШИНСКИ СТАРЦИ	133
РАЗГОВОР СА ПРОТОЈЕРЕЈОМ НЕМАЊОМ КРИВОКАПИЋЕМ, ПРОФЕСОРОМ ЦЕТИЊСКЕ БОГОСЛОВИЈЕ И АРХИЈЕРЕЈСКИМ НАМЈЕСНИКОМ КОТОРСКО-ТИВАТСКИМ О ЊЕГОВОМ НЕОБИЧНОМ ХОБИЈУ – СКУПЉАЊУ БИБЛИЈА.....	135
Душко Шаровић ДУХОВНИ РЕСЕТ	139

Мср Лазар Радан

ХЕРЦЕГОВАЧКА МИТРОПОЛИЈА ЗА ВРИЈЕМЕ РЕЖИМА БЕНЈАМИНА КАЛАЈА – ПОКУШАЈ СТВАРАЊА НОВОГ КУЛТА У ХЕРЦЕГОВИНИ

Сажетак: По окончању устанка у Херцеговини 1878. православно становништво је очекивало да ће доћи до опоравка и бољег положаја за вјерни народ. Аустроугарска као нова окупациона сила, првенствено хришћанска сила у очима херцеговачких тежака, изгледала је као спасоносна појава послје власти Османлија. Ипак, временом се показало да је нови окупатор идентичан са претходним, што се осјетило и на вјерском плану. Потискивање јаких веза са Црном Гором, како оних устаничких, тако и вјерских и поклонићких било је у главном фокусу почетка режима Бенјамина Калаја у Босни и Херцеговини (1882–1903). Кроз тај однос покушали смо обрадити главну тему рада – покушај успостављања новог култа у Херцеговини, а у циљу расвјетљавања једне мање познате намјере аустроугарских власти. Рад је настао на основу релевантних историјских извора и литературе, као и периодике и других чланака.

Кључне ријечи: Херцеговина, Херцеговачка Митрополија, Аустроугарска, Мостар, Бенјамин Калај, култ, црква, вјера.

Након окупације Босне и Херцеговине, Аустроугарска је створила погодности за увођење потпуно новог система власти.¹ Потписавши конвенцију са Османским царством 29. априла 1879, нов начин управе је дефинисан. Изузев османске заставе и султановог имена, све остале институције имале су аустроугарски карактер и њихову власт. Провинције Босна и Херцеговина су одмах потом укључене и у царински систем Монархије.

¹ О окупацији види: Esad Arnautović, *Prilozi za istoriju Trebinja u XIX stoljeću*, (Trebinje: IK Svjetlost Sarajevo–Štamparija Trebinje, 1986); Mehmedalija Bojić, „Svrgavanje turske vlasti i odbrambeni rat Bosne i Hercegovine protiv austrougarske invazije 1878. godine“, u: *Zbornik radova sa naučnog skupa: Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, (ur. Milorad Ekmečić), (Sarajevo: ANUBiH, 1978), 71–95.

Сама власт на терену била је мало сложенија него у погледу осталих области Аустроугарске. Управа над провинцијама Босном и Херцеговином најприје је била повјерена комисији при Министарству спољних послова, да би убрзо потом власт преузело Министарство финансија. У оквиру њега, орган по имену Земаљска влада за Босну и Херцеговину, био је задужен за власт у провинцијама.² Захваљујући оваквој организацији, од јула 1879. војне власти које су спровеле окупацију замијењене су цивилним.³ На тај начин, министар финансија имао је кључну улогу у управљању Босном и Херцеговином и управо ће на тај положај доћи и најзначајнији министар финансија, бар што се Босне и Херцеговине тиче, Бенјамин Калај.

Његова служба у Министарству финансија Аустроугарске у Босни и Херцеговини је познатија као *Калајев режим*. Режим који је трајао у периоду од 1882. до 1903. био је идејна манифестација свога творца, Калаја.⁴ Он је већ прије своје управе у Босни и Херцеговини био искусан и вриједан дипломата Аустроугарске. Калај је 4. јуна 1882. постао Заједнички министар финансија, у чијем ресору се налазила и управа над Босном и Херцеговином. Тај датум обиљежио је почетак једне дуге и компликоване политичке мисије.⁵

2 Mustafa Imamović, *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914*, (Sarajevo: Svjetlost, 1976), 29.

3 Hamdija Kapidžić, *Hercegovački ustanak 1882. godine*, (Sarajevo: Veselin Masleša, 1973), 20–23.

4 Бенјамин Калај (мађ. Kállay Béni) био је мађарски и аустроугарски политичар. Он је рођен 22. децембра 1839. у Пешти у старој племићкој породици. Калајева породица је своје поријекло вукла још од славних визетова краља Марије Корвина, који су се истакли у његовом запосиједању Јајца. Отац му је био виши државни службеник у угарској влади, а мајка је потицала из мађаризоване српске породице Блашковић. Био је врло образован човек, са великим политичким искуством. Говорио је њемачки, мађарски, енглески, грчки и српски, а уз то се служио руским и турским језиком. Био је аустроугарски генерални конзул у Београду од 1868. до 1875. Током 1872. први пут је отпутовао у Босну, која је у то вријеме још увијек била под османском влашћу. У то вријеме бавио се увелико и научним радом, преводећи дјела Џ. С. Мила, пишући *Историју Срба* у оквиру које је Босну назвао српском земљом, затим дјело *Источне шетње* и др. Након Руско-турског рата (1877–1878), одлази на службу у Пловдив. Дана 4. јуна 1882. именован је за аустроугарског министра финансија, у чији је ресор спадао и надзор над земаљском управом у Босни и Херцеговини. Ту службу је обављао до своје смрти 1903. (Томислав Краљачић, *Калајев режим у Босни и Херцеговини 1882–1903*, (Београд: Catena mundi, 2017), 53–68, 85).

5 Томислав Краљачић, *Калајев режим у Босни и Херцеговини 1882–1903*, (Београд: Catena mundi, 2017), 63.

У периоду од почетка окупације, па до успостављања Калајевог режима, Аустроугарска је ријешила питање статуса Православне цркве у Босни и Херцеговини, рекло би се на несвакидашњи начин. Најприје је постојала идеја да се питање Православне цркве ријешити тако што би се она ставила под јурисдикцију Карловачке митрополије. У том правцу је ишао и митрополит Антим, када је писао карловачком партијарху Прокопију. Општи став православног становништва био је да се црква треба ставити под јурисдикцију Патријаршије у Карловцима. Партијарх Прокопије Ивачковић се консултовао са Синодом још 1878. и добио потпуну сагласност за прикључење епархија Православне цркве у Босни и Херцеговини. Он је писао цару Францу Јозефу (1848–1916) са намјером да од њега добије одобрење за то. Све је ишло ка томе, укључујући и писања појединих црквених општина Зворничке митрополије.⁶

Међутим, да до овога чина не дође, побринули су се либерали Светозара Милетића. Они су, борећи се против јерархије на Црквено-народним саборима током друге половине XIX вијека у овоме видјели потенцијалну превласт цркве над њиховим народњачким интересима. Иако је држава била ближа идеји јурисдикције Карловачке Патријаршије у Босни и Херцеговини, ипак до тога није дошло. Наиме, и Цариградској патријаршији и Аустроугарској се журило са рјешењем српског црквеног питања, како би што брже и што ефикасније Србе дистанцирали од руског утицаја. У том погледу, држава је тражила од Синода Цариградске патријаршије да се у Босни и Херцеговини смијене фанариоти и доведу домаћи људи за митрополите, претходно обезбједивши у Министарству финансија да ти исти буду исплаћивани из касе Земаљске владе. Монархија се обавезала да ће патријарху исплаћивати одређена финансијска средства⁷ на име пореза до тада, као и да ће се име Цариградског патријарха спомињати на служби. Он ће устоличавати владике по препоруци државе, а у току хиротоније обавезно је присуство барем два епископа са простора Босне и Херцеговине. У току ових преговора српска православна црквена општина Мостар писала је патријарху Јоакиму надајући се „да нећете никаква корака учинити, што се наше цркве тиче, нити ћете икаква уговора на наш рачун, ма скиме било склапати,

6 Дејан Микавица и други, *Срби у Хабзбуршкој монархији 1526–1918*, књига 2, (Нови Сад: Прометеј-РТВ, 2016), 468–469.

7 58.000 гроша.

без што нећете овај народ извјестити и с њиме се споразумјети“.⁸ Међутим, упркос овоме, када су обје стране усагласиле све наведено, 31. марта 1880. потписана је *Конвенција* између Беча и Цариграда и тако је питање Православне цркве у Босни и Херцеговини прешло у руке Аустроугарске и цара Франца Јозефа.⁹

Аустроугарска је све вријеме овог периода имала негативно мишљење о грчким владикама – фанариотима, и о њима је писала приговоре у Цариград. По потписивању *Конвенције (Конкордаџија)*, за митрополита дабро-босанског је именован Сава Косановић, чије именовање је држави у каснијем периоду помрсило конце. Митрополит Косановић је убрзо постао омражена персона у државним круговима и његова расправа са бискупом Штадлером, као и контакти са Руском православном црквом били су окидач за његову смјену. Он је јуна 1885. послао оставку патријарху Јоакиму у Цариград. У таквој ситуацији, Калај се побринуо да се иста и уважи и ни у ком случају не одбије, чврсто увјерен да треба довести лојалнијег човјека, који неће имати везе са Руском православном црквом.¹⁰

Читаво црквено питање међу српским становништвом у Босни и Херцеговини, држава је настојала да ријешу у своју корист. Укупно сагледавши, најприје треба истаћи да је великодостојнике везала за себе дајући им плате. Осим тога, увела је ригорозну контролу штампе и књига, забранила учешће народа у избору митрополита, прогонила српске учитеље, тражила да се општинске сједнице држе у присуству комесара владе и др.¹¹ На тај начин, Србима је остало само да се боре са државним институцијама за признање црквено-школске аутономије.¹² У овој борби је предњачила управо једна црквена општина са простора Захумско-херцеговачке митрополије – Мостарска црквена општина.¹³ Она

⁸ Владимир Ђоровић, *Мосџар и његова српска љавославна оишћина*, (Београд: СПО Мостар, 1933), 85.

⁹ *Извори за исћорију Српске љавославне цркве у Босни и Херћеојовини*, приредили: Бојан Стојнић и Радован М. Пилиповић (Бањалука-Београд: Удружење архивских радника Републике Српске–Архив Републике Српске–Архив СПЦ, 2020), 58–59.

¹⁰ Божо Маџар, *Покрећ Срба Босне и Херћеојовине за вјерско-љросвјетину самоуљраву*, (Сарајево: Веселин Маслеша, 1983), 76–88.

¹¹ Владимир Ђоровић, *Мосџар и његова српска...*, 100–101.

¹² Обзиром на тему овог рада, нећемо се детаљније бавити овим периодом и односима у току борбе МЦО за ЦШО.

¹³ Мостарска црквена општина развила се током XVIII вијека. Постала је битан чинилац када је митрополит Аксентије II Јовановић Паликућа (1751–1763) пренио

је постала кључан ослонац Срба у борби за ЦША, а интензивирала је своје активности од 1880. Својим радом, који је накратко прекинут током Херцеговачког устанка 1882, она је привукла и убрзо на своју страну сврстала неколико црквених општина херцеговачке митрополије. Требиње, Невесиње, Љубиње, Столац, Гацко, Коњиц и Љубушки били су општински центри који су заједно са црквеном општином Мостар водили најјачу борбу за ЦША. Та борба била је најинтензивнија половином осамдесетих година XIX вијека, да би прерасла у покрет током посљедње деценије XIX вијека.¹⁴

Поред ових активирања, требињска црквена општина је у том периоду успјела добити дозволу за изградњу саборног храма у граду. Одбор за изградњу чинили су архимандрит Мелентије Перовић (предсједник), Томо Ђеловић и Стеван Черовић (предсједник општине). Захваљујући утледу архимандирта Перовића и његовим заслугама код аустроугарске владе, камен темељац за храм светог Преображења Господњег, цркве „какве по љепоти ваља да на Балкану равне бити неће“ како је писала *Босанска вила*, постављен је 1884.¹⁵ Нажалост, архимандрит Перовић није дочекао изградњу, која је окончана 1908¹⁶, јер је умро 1887.¹⁷

У периоду јачег активирања црквених општина у Херцеговачкој митрополији, дошло је и до једне значајне промјене на њеној катедри. Наиме, грчки владика Игњатије¹⁸, коначно је смијењен. Услед размирица и

сједиште митрополије из манастира Дужи код Требиња у Мостар. Управо је ту први фанариотски владика у Херцеговини – Антим, 1767. основао црквену општину. (Владимир Ђоровић, *Мосџар и његова српска...*, 34–35).

¹⁴ Владимир Ђоровић, *Мосџар и његова српска...*, 98–99.

¹⁵ *Босанска вила*, годиште 5, број 21–22, 30. новембар 1890, 348–349.

¹⁶ *Шемајлизам Ејархије Захумско-херћеојовачке и љриморске*, ур. Радивоје Круж, (Мостар–Требиње: Епархија ЗХиП – Видослов, 2021), 336, 628.

¹⁷ Лазар Радан, „Архимандрит Мелентије Перовић – између душког калуђера и устаничког војводе“, у: *Зборник радова са научног скупа историчара на тему Знаменићи Херћеојовци кроз исћорију*, ур. Радомир Вучковић, (Гацко: СПКД „Просвјета“, 2023), 66–68.

¹⁸ Митрополит Игњатије био је посљедњи грчки владика на катедри херцеговачких митрополита. Именован је у мају 1875. за митрополита и у Мостар је стигао исте године. Дјелујући у току најтежих времена, његова управа митрополијом била је све само не лака. Служио је све до 1888, када је Синод цариградске Патријаршије именовао његовог секретара архимандрита Радуловића за новог митрополита. (Недељко Радосављевић, „Херцеговачки митрополити 1766–1878“, у: *Исћоријски часопис*, књ. LVII, (гл. уредник: др Тибор Живковић), (Београд: Историјски институт, 2008),

мимолажења са државним интересима¹⁹, Аустроугарска је испословала његову смјену у Цариграду. За насљедника је именован Херцеговац, архимандрит Леонтије Радуловић. То је био први Србин – Херцеговац на катедри херцеговачких митрополита још од 1765. и митрополита Стефана Милутиновића-Мркоњића, насљедника митрополита Аксентија II.²⁰ Архимандрит Радуловић је изабран 16. фебруара 1888. за захумско-херцеговачког митрополита.²¹ Хиротонисан је по благослову патријарха Дионисија V 1. маја 1888. у Мостару од стране митрополита дабробосанског Ђорђа Николајевића, зворничког Дионисија и умировљеног херцеговачког митрополита Игњатија. Одмах потом се обратио вјерном народу и свештеницима, сугеришући им да од тада при сваком богослужењу помињу његово име ријечима „опреосвештењешем, архиепископе и митрополите нашем Леонтију“.²² Мостарска ЦШО је била задовољна избором цара Франца Јозефа и то је констатовала на својој сједници.²³ Исте године је и, само неколико мјесеци након хиротоније,

193–196; Милош Благојевић, *Захумско-херцеговачка епархија и митрополија*, (Београд: Свет књиге, 2009), 76–77).

¹⁹ Као херцеговачки митрополит, Игњатије је уложио протест на намјеру државе да издвоји дио Новопазарског санџака од херцеговачке епархије.

²⁰ Значајно је истаћи да су оба посљедња српска митрополита на катедри херцеговачких митрополита били управо Херцеговци – родом Требињци. Митрополит Аксентије II Јовановић – Паликућа (1751–1763) био је родом из села (данас насеља) Мостаћи. О његовом значајнијем дјеловању нема прецизнијих података, осим тога да је пренио сједиште митрополије у Мостар. Његов насљедник митрополит Стефан Милутиновић-Мркоњић био је родом из села Мркоњићи. Митрополијом је управљао у периоду од 1763–1765. Оваје је врло битно истаћи да је Милош Благојевић направио грешку у презимену митрополита Милутиновића, погрешно написавши Радивојевић. Да је у питању митрополит Милутиновић, свједочи шематизам епархије за 1890, као и споменик у манастиру Дужи. (Види: *Шематизам српско-православне митрополије и архидијецезе Херцеговачко-захумске за годину 1890*, уредио: Патрикије Ј. Поповић, (Сарајево: Штампарија Спиндлера и Лешнера, 1890), 8, 40–41; https://eparhija-zahumskohercegovaacka.com/?page_id=2099 – приступљено: 22. априла 2024. у 14:53). Након службе ове двојице митрополита, од 1766, на катедру херцеговачких митрополита засиједају грчке владике – фанариоти. (Милош Благојевић, *Захумско-херцеговачка епископија...*, 73).

²¹ Записник са сједнице Српске православне црквеношколске општине Мостар, записник бр. 3, 3. (15) априла 1888. (у даљем тексту ЗС СПЦШО Мостар, записник бр.).

²² *Дабро-босански источник*, бр. 5(11), година II, мај 1888, 66.

²³ ЗС ЦШО Мостар, записник бр. 10, 3. (15) мај 1888.

преминуо 12. октобра у Мостару.²⁴ Његова смрт није била изненада, јер је митрополит имао тежак живот, пун тортуре и прогона од османских и аустроугарских власти и био је увелико болестан у току самог именовања. Вјерни народ га је сахранио²⁵ у новом мостарском храму свете Тројице на Бјелушинама.²⁶ Тако је своју владичанску службу митрополит Радуловић окончао након мање од годину дана, издахнувши у својој родној Херцеговини и на катедри својих славних предака.²⁷

Његов насљедник и још један Требињцац на катедри захумско-херцеговачких митрополита био је архимандрит Серафим Перовић (1889–1903). Након службовања у оквиру херцеговачке митрополије, али и патњи и тортуре коју је преживљавао током прогонства са архимандритом Леонтијем Радуловићем, архимандрит Перовић је најприје именован за администратора Херцеговачке митрополије. Потом је 26. фебруара 1889. именован од стране цара Франца Јозефа за Херцеговачког митрополита, а по благослову патријарха Дионисија V.²⁸ Митрополит Перовић је посвећен у Мостару 16. априла 1889. На ову свечаност митрополит је окружницом позивао сав вјерни народ херцеговачке митрополије, сугеришући да ће се на тај начин отворити прилика да се он као нови митрополит што боље посавјетује са својом паством око црквених питања.²⁹ Он је на катедри херцеговачких митрополита остао све до 1903, када је 17. фебруара умро у Мостару.³⁰ По његовој жељи, већи дио његовог имања додијељен је фонду за помагање српских шко-

²⁴ *Дабро-босански источник*, бр. 10(16), година II, октобар 1888, 145.

²⁵ Земни остаци митрополита Леонтија Радуловића мирно су почивали су у храму свете Тројице у Мостару све до јуна 1992. Тада је храм на почетку Рата у Босни и Херцеговини миниран и његов гроб је оштећен. У току обнове храма, у рушевинама истог, пронађене су његове нетрулежне мошти, које су потом есхумиране и сахрањене у стару цркву до обнове храма. (<http://arhiva.eparhija-zahumskohercegovaacka.com/pode/2351> приступљено: 22. априла 2024. у 15:32).

²⁶ Сава Вуковић, *Српски јерарси од деветио до двадесетог века*, (Београд-Подгорица-Крагујевац: Евро-Унирекс-Каленић, 1996), 286; Владимир Ђоровић, *Москар и његова српска...*, 92–96.

²⁷ Лазар Радан, „Митрополит Леонтије Радуловић (1835–1888) – први Србин херцеговачки митрополит од укидања Пећке Патријаршије 1766. године“, *Српски историјски часопис*, VI, (2023): 51–72.

²⁸ *Дабро-босански источник*, бр. 6, година III, 15. март 1889, 81–83.

²⁹ *Дабро-босански источник*, бр. 8, година III, 15. април 1889, 126.

³⁰ *Глас Црнојорца*, бр. 9, 22. фебруар 1903; Сава Вуковић, *Српски јерарси...*, 441.

ла.³¹ Његов наследио био је митрополит Петар Зимоњић, син славног војводе Богдана Зимоњића и потоњи митрополит Дабро-Босански и свештено-мученик Српске православне цркве.³²

Управо је митрополит Серафим Перовић био једна од кључних фигура у односима Херцеговачке митрополије и Аустроугарске све до 1903, односно до своје смрти и до краја Калајевог режима у Босни и Херцеговини. За вријеме његовог управљања митрополијом, развила се најснажнија борба Срба за црквено-школску аутономију у Босни и Херцеговини и кренула је управо из Мостара, али о томе, као што смо већ назначили, нећемо се примарно бавити у овом научном чланку.³³

Режим Бенјамина Калаја био је нарочито сконцентрисан на контролу свих друштвених сфера становништва, нарочито црквених. Простор Херцеговачке митрополије, с тим у вези, био је посебно битан. Како је Херцеговачка митрополија имала јаке, како националне и вјерске, тако и територијалне везе са сусједном Црном Гором, идеја Калаја је била да се оне прекину на било који начин.

Најприје се потрудио да се гранични простор ка Црној Гори „херметички“ затвори. Изградивши 35 кордонских станица и утврђења дуж херцеговачко-црногорске границе, Аустроугарска је покушала да на тај начин контролише прелаз границе у сваком тренутку.³⁴ Држава је имала за циљ да се било која веза са Црном Гором прекине, па чак и ако је становништво било крвно везано, а у једном тренутку се чак водила идејом да насели колонисте из Тирола на простор границе. Јака контрола преласка границе, али и тешко добијање пасоша за становнике Босне и Херцеговине постали су свакодневница. Земаљска влада је 17. априла 1885. издала „Наредбу о надзору над странцима у БиХ и о издавању пасоша за грађане БиХ“. Држава је гранични дио подијелила у три зоне, доукавши три бригаде – 8. планинску у Фочу, 6. планинску у Билећу и 2. планинску у Требиње. Путна инфраструктура била је готово не-

31 Засијава, бр. 49, 4. март 1903.

32 Сава Вуковић, *Српски јерарси...*, 405; Ђоко Слијепчевић, *Историја српске православне цркве*, књига 2, (Београд: БИГЗ, 2002), 502.

33 Дошло је до дубоког расцјепка унутар друштва, у оквиру кога су на једној страни стајали свештенство и народ, а на другој виша црквена јерархија која је сарађивала са државним властима.

34 Више о утврђењима види: Manuel Martinović, *Austrougarske utvrde u Bosni i Hercegovini*, (Mostar: HKN Napredak, 2022).

постојећа, све у сврху одвајања Херцеговаца и Црногораца.³⁵ У оквиру питања развоја инфраструктуре, Калај се једном приликом повјерио српском посланику Симићу да у Херцеговини са Црном Гором „арумова немају, нити их требају, пошто нема никакве трговине са Црном Гором...уосталом, упади Црногораца престали су, од како су се уверили да и аустријски солдати умеју добро гађати“.³⁶ На тај начин, прекиута је путна веза становништва у Херцеговини.

Међутим, највећи проблем Калајевог режима на простору Херцеговине, а самим тим и Херцеговачке митрополије било је вјерско питање. Вјерно становништво овога краја редовно је одлазило у Црну Гору, на поклоњење српским светињама. Свакодневни одласци народа, како би се поклонили, помолили и заблагодарили светом Василију Острошком и Тврдошком и светом Петру Цетињском били су велики проблем за режим. Држава је најприје покушавала да на народ утиче преко свештеника и владика. Тако је једном приликом митрополит Серафим Перовић приликом освјештавања цркве у селу Фатница савјетовао народ да не треба да иде у Острог, већ треба да се моле у својој домовини.³⁷ Митрополитове савјете народ ипак није слушао. Можда је баш ово размислажње било један од основа за сукоб јерархије са Мостарском црквеном општином крајем XIX вијека.

Јачина и величина култа светог Василија на простору Херцеговачке митрополије била је непопустива у тренуцима када се покушавала прекинути свака веза са ратоборним Црногорцима и херцеговачким главарима са друге стране границе. Са тим у вези, Калај је покушао да у Херцеговини створи нови култ. Обративши се патријарху Георгију Бранковићу (1890–1907) у Сремске Карловце, Калај је покушао да од њега добије апио моштију светог кнеза Лазара, које су почивале у Врднику у том периоду. Имао је намјеру да управо дијелове моштију овог српског светитеља положи у манастир Житомислић и у оквиру њега направи нови култ.³⁸

Митрополиту Серафиму Перовићу (1889–1903) је ову идеју изложио Коста Херман по Калајевој инструкцији 1. августа 1891, што је

35 Т. Краљачић, *Калајев режим...*, 106–109, 113.

36 Дејан Микавица, Горан Васин, „Калајев осврт на друштвено-политичку ситуацију у Босни и Херцеговини 1890“, у: *Испраживања*, 21, (Нови Сад: Филозофски факултет, 2010), 337–343.

37 Т. Краљачић, *Калајев режим...*, 110.

38 Исто, 110

њему и одговарало јер је имао намјеру да од Житомислића направи „привлачну тачку“. Калај је био увјерен да би тиме, вјештачки прављењем новог култа, Херцеговце и вјернике митрополије чвршће везао за манастир Житомислић и тако смањио одласке у Црну Гору.³⁹ Од овог подухвата није било ништа, због одбијања Синода у Карловцима, па је покушај стварања новог култа пропао. Тако је култ светог Василија не само остао, него и постајао све јачи током наредних деценија. До краја Калајеве управе, њему ништа слично није падало на памет и управо се показало да је народна воља и вјеровање јаче од окупационих намета и тежњи. Поштовање, култ и слава светог Василија били су непремостиви за Бенјамина Калаја и остали су бедем духовности православног становништва не само Херцеговине, него и других области.

Смрћу Бенјамина Калаја 13. јула 1903, на позицији Заједничког министра финансија наслиједио га је Иштван Буријан (мађ. István Burián). У узаврелој атмосфери борбе Срба Босне и Херцеговине за ЦША, позорница је тако остала без друге значајне личности, након митрополита Перовића. Нови министар је показивао више разумијевања за проблеме у Босни и Херцеговини, а дошло је и до интензивнијег контакта народњака и јерархије, што је касније резултирало и њиховим измирењем. Нови министар Буријан није, како је то чинио његов претходник, покушавао да уводи нове култове и ограничава народу исповиједање своје вјере и одлазак на ходочашћа и поклоничка путовања под Острог и на Цетиње.

³⁹ Исто, 111.

Извори и литература:

Необјављени извори:

- Записници са сједница Српске православне црквеношколске општине Мостар (ЗС ЦШО Мостар), година: 1888. (Архив Херцеговине Мостар).

Објављени извори:

- Arnautović, Esad, *Prilozi za istoriju Trebinja u XIX stoljeću*, (Trebinje: IK Svjetlost Sarajevo–Stamparija Trebinje, 1986).
- Извори за историју Српске православне цркве у Босни и Херцеговини, приредили: Бојан Стојнић и Радован М. Филиповић (Бањалука-Београд: Удружење архивских радника Републике Српске–Архив Републике Српске–Архив СПЦ, 2020).
- Шемањизам Епархије Захумско-херцеговачке и приморске, ур. Радивоје Круљ, (Мостар–Требиње: Епархија ЗХиП–Видослов, 2021).
- Шемањизам српско-православне митрополије и архидијецезе Херцеговачко-захумске за годину 1890, уредио: Патрикије Ј. Поповић, (Сарајево: Штампарија Спиндлера и Лешнера, 1890).

Периодика

- Босанска вила, Сарајево 1890.
- Глас Црногорца, Цетиње 1903.
- Дабро-босански источник, Сарајево 1888–1889.
- Застава, Нови Сад 1878; 1903.

Монографије

- Благојевић, Милош, *Захумско-херцеговачка епископија и митрополија*, (Београд: Свет књиге, 2009).
- Вуковић, Сава, *Српски јерарси од деветиој до двадесетог века*, (Београд-Подгорица-Крагујевац: Евро-Унирекс-Каленић, 1996).
- Imamović, Mustafa, *Pravni položaj i unutrašnji politički razvitak Bosne i Hercegovine od 1878. do 1914*, (Sarajevo: Svjetlost, 1976).
- Kapidžić, Hamdija, *Hercegovački ustanak 1882. godine*, (Sarajevo: Veselin Masleša, 1973).
- Краљачић, Томислав, *Калајев режим у Босни и Херцеговини 1882–1903*, (Београд: Catena mundi, 2017).

- Martinović, Manuel, *Austrougarske utvrde u Bosni i Hercegovini*, (Mostar: HKN Napredak, 2022).
- Маџар, Божо, *Покрећ Срба Босне и Херцеговине за вјерско-просвјетну самоуправу*, (Сарајево: Веселин Маслеша, 1983).
- Микавица, Дејан, Лемајић Ненад, Васин, Горан, Нинковић Ненад, *Срби у Хабзбуршкој монархији 1526–1918*, књига 2, (Нови Сад: Прометеј-РТВ, 2016).
- Ђоровић, Владимир, *Мосћар и његова српска православна оштинина*, (Београд: СПО Мостар, 1933).

Научни чланци

- Bojić, Mehmedalija, „Svrgavanje turske vlasti i odbrambeni rat Bosne i Hercegovine protiv austrougarske invazije 1878. godine“, у: *Zbornik radova sa naučnog skupa: Otpor austrougarskoj okupaciji 1878. godine u Bosni i Hercegovini*, (ur. Milorad Ekmečić), (Sarajevo: ANUBiH, 1978), 71–95.
- Микавица, Дејан, Васин, Горан, „Калајев осврт на друштвено-политичку ситуацију у Босни и Херцеговини 1890“, у: *Исцртаживања*, 21, (Нови Сад: Филозофски факултет, 2010), 337–345.
- Радан, Лазар, „Архимандрит Мелентије Перовић – између душког калуђера и устаничког војводе“, у: *Зборник радова са научног скупа историчара на тему Знаменити Херцеговци кроз историју*, ур. Радомир Вучковић, (Гацко: СПКД „Просвјета“, 2023), 49–72.
- Радан, Лазар, „Митрополит Леонтије Радуловић (1835–1888) – први Србин херцеговачки митрополит од укидања Пећке патријаршије 1766. године“, у: *Српски исцртајски часопис*, бр. 6, (2023), 51–72.
- Радосављевић, Недељко, „Херцеговачки митрополити 1766–1878“, у: *Исцртајски часопис*, књ. LVII, (гл. уредник: др Тибор Живковић), (Београд: Историјски институт, 2008), 175–196.

Интернет сајтови:

- <http://arhiva.eparhija-zahumskohercegovaacka.com/node/2351> [приступљено на дан: 22. април 2024. у 15.32].
- https://eparhija-zahumskohercegovaacka.com/?page_id=2099 [приступљено на дан: 22. април 2024. у 14.53].

Мср Лазар Радан
Ph.D. Student in History
Trebinje

HERZEGOVINA METROPOLITANATE DURING THE REGIME OF BENJAMIN KALAJ - AN ATTEMPT TO CREATE A NEW CULT IN HERZEGOVINA

Summary: After the end of the uprising in Herzegovina in 1878, the Orthodox population expected recovery and a better position for the faithful people. Austria-Hungary as a new occupying power, primarily a Christian power in the eyes of the Herzegovinian poor, looked like a saving phenomenon after the rule of the Ottomans. However, over time it turned out that the new occupier was identical to the previous one, which was also felt on the religious level. Suppression of strong ties with Montenegro, both those of the insurgents, as well as religious and devotional ones, was the main focus of the beginning of Benjamin Kalaj's regime in Bosnia and Herzegovina (1882–1903). Through this relationship, we tried to address the main topic of the work - the attempt to establish a new cult in Herzegovina, with the aim of elucidating a lesser-known intention of the Austro-Hungarian authorities. The work was created on the basis of relevant historical sources and literature, as well as periodicals and other articles.

Keywords: Herzegovina, Herzegovina Metropolitanate, Austria-Hungary, Mostar, Benjamin Kalaj, cult, church, faith.